

Gazsi József/»REJTSÉTEK EL AZ ÜLDÖZÖTTEKET!«

ROOSEVELT ELNÖK FELHÍVÁSA A MAGYAR ZSIDÓK MEGMENTÉSÉÉRT

A náci hódítás és megszállás alá jutott országok zsidóságára mindenhol a tragikus pusztulás várt. 1944-re már csak Magyarországon létezett egy jelentős számú zsidó közösség, amely jogaiban ugyan korlátozva, de létében továbbra sem fenyegetve élte életét.

A háborúban álló demokrata hatalmak hosszú időn át hűvös közömbösséget tanúsítottak az európai zsidóság sorsa iránt. Pedig a beérkező hírek szörnyű tragédiákról szóltak. Morgenthau amerikai pénzügyminiszter írja későbbi visszaemlékezéseiben: „Washingtonban tudtuk, hogy . . . a náciak Európa összes zsidójának kiirtását tervezik”.¹ Morgenthau 1944. január 16-án személyesen adta át Roosevelt elnöknek azt a beadványt, amelyben a zsidóságot fenyegető veszélyre s az amerikai kormányhivatalok e kérdésben tanúsított bűnös mulasztásaira figyelmeztetett. Ennek nyomán született meg az az elnöki döntés (1944. január 22.), amely a fasizmus által üldözött személyek megsegítésére létrehozta a Háborús Menekültügyi Bizottságot. (War Refugee Board = WRB). Élére John W. Pehle pénzügyminisztériumi államtitkár került.²

A külügy, a hadügy és a pénzügyminisztérium vezető tisztviselőit magába foglaló Bizottság a Fehér Házban működött, különleges jog- és hatáskörrel rendelkezett, s megbízottai az elnök nevében léphettek fel. Így módjuk nyílt arra, hogy minden bürokratikus formáság nélkül hatékony segítséget nyújtsanak a német és japán hódítók által fenyegetett vallási, faji és politikai üldözötteknek. A WRB célja akkor elsődlegesen mégis a maradék zsidóság megmentése volt.

A Bizottság hamarosan kinevezte megbízottait. Angliába, Portugáliába, a semleges Svájcba és Svédországba, Olaszországba, Törökországba küldte el diplomata státuszú képviselőit. A törökországi megbízott Ira A. Hirschmann lett.³

A WRB rövid fennállásának első próbatétele éppen a magyar zsidók sorsa kapcsán következett be. Már 1944 február végén látszott annak veszélye, hogy a magyar kormány – német nyomásra – hozzájárul az idegen zsidók deportálásához, és a menekülők előtt lezárja határait. Erre az amerikai kormány berni, lisszaboni követéségei útján kifejezte nemtetszését, s figyelmeztetett a következményekre.⁴

1944. március 19-én a német csapatok, a Gestapo különítményei, a Margarethe fedőnevű akció során megszállták Magyarországot. Ez a lépés a nyugati szövetségeseket aligha érte meglepetésként, s a várható következményeivel is tisztában voltak. Hitler vádjai

között ugyanis ott szerepelt, hogy Magyarország a zsidókérdésben „semmit sem tesz, és nem hajlandó a nagyszámú . . . zsidósággal leszámolni.”⁵

G. Riegner, a Zsidó Világkongresszus svájci képviselője már három nappal a megszállás után leadta az első vészjelzést amerikai szervezetüknek. Javasolta, hogy befolyásos személyiségek emeljék fel szavukat, s „óva intsék a magyar népet attól, hogy lehetővé tegye a német hódítóknak és a magyar quislingeknek a zsidóirtás politikájának valóra váltását.” Egyben szólítsák fel a népet, hogy „minden lehetséges módon segítse a zsidókat.”⁶

A későbbi lépések valóban ezek szellemében történtek. A WRB indítványára Roosevelt elnök március 24-én rádiónyilatkozatot adott,⁷ amelyben ismertette a náciak és a japánok által elkövetett szörnyű bűntetteket. Külön is szólt a zsidók tragédiájáról. Március 24-én Hull amerikai külügyminiszter is megszólalt, ellenállásra buzdítva a magyarokat.

Az elnöki szózat az antifasiszta rádióadók híradásai nyomán jutott el a világ népeihez, így Magyarországra is. A beszéd legfontosabb mondanivalóját a Reuter nyomán az MTI is átvette. E szerint Roosevelt kijelentette, hogy senki sem marad büntetlenül azok közül, akik részt vesznek a kegyetlenkedésekben. „Kifejezésre juttatta azt az elhatározását is, hogy a magyarországi zsidók sorsának kérdését is a szívében viseli” – közli az MTI.⁸ Annak azonban nincs nyoma, hogy a hír a gleichschaltolt magyar hírlapokban bárhol is megjelent volna. Azt is tudjuk, hogy a történelmi jelentőségű nyilatkozat szövegét később a szövetségesek repülői röplap formájában is leszórták a leigázott európai országok fölött.⁹

Az amerikai elnök 1944 tavaszi nyilatkozata nagy jelentőségű politikai tett volt. Közvetlenül érinti Magyarországot is. Fontosságához képest mégsincs benne eléggé a köztudatban. A magyar történeti irodalom is csak felszínesen ismeri. Indokolt tehát, hogy beszámoljak egy olyan dokumentumról, amely a közelmúltban került elő a magyar Országos Levéltár K-149-es jelzésű anyagából.

Az az iratsorozat a Belügyminisztérium töredékesen megmaradt okmányait őrzi. Itt, a 274-es számot viselő iratcsomóban található az a néhány levél, amit a magyar cenzúráhatóság 1944 tavaszán tartott vissza, nem engedélyezve továbbításukat.¹⁰

A 6 darab azonos külalakú, azonos borítékban levő „levelet” 1944. április 26-án adták fel Isztambulban Macaristanba, azaz Magyarországra, közelebbről Buda-

pestre. A címzettek a következők voltak: Manfred Weiss Rt, Hajógyár Rt, Miklóssy-féle acélműgyár, Országos Fatermelő, Magyar Automobil Club, illetve Általános (tovább hiányos) szóval kezdődő címzett volt. Ezek egy jellegzetes ipari, kereskedelmi, illetve társadalmi szférára utalnak.

Barbár kezek a bélyegeket minden borítékról leszedték, így feltehetően további információk veszttek kárba. Azt sem tudjuk, hogy az elfogadott küldeményeken kívül érkeztek-e be az országba hasonló levelek.

Minden borítékban két röplap volt. Az egyik magyar, a másik német nyelven íródott. A német anyag elülső oldalán felirat: „Amit minden németnek tudni kell a demokráciák szándékairól!” A szöveges rész Rooseveltt és Cordell Hull nyilatkozatait tartalmazta a moszkvai, kairói és a teheráni konferenciákról, illetve az Egyesült Nemzetek programjáról.

A magyar anyag külsején egy rajz látható. A tiltásra emelt tenyér mintha csak azt kiáltaná: Megállj! Ne tegyétek! Figyelmeztetésül a háttérben ott áll az akasztófa is. Néhány kiemelt idézet a röplap szöveges részének legfontosabb gondolatait tartalmazza: „Rejtsétek el az üldözötteket! Kövessetek el mindent, hogy megmentsétek őket a náci hóhéroktól!” „Amerika és szövetségesei világosan értésére adják mindenkinek: aki részt vesz a bűnben, kiveszi majd részét a bűnhődésből is.”

A röplap másik oldalán Roosevelt 1944. március 24-i kiáltványát olvashatjuk. Az eredeti szöveg hiányában nem tudom megállapítani, hogy kivonatosan vagy teljes egészében adja-e közre az elnöki nyilatkozatot.

Az emelkedett hangvételű szöveg kitűnik tömörségével, tárgyilagosságával és pontosságával. Mértéktartó, ugyanakkor rendkívül határozott, szándékait nyíltan megmondja. Rögzíti a szövetségesek háborús céljait, majd kemény szavakkal elítéli a „nácik meg a japánok” gyilkosságait. A beszéd valójában a magyar zsidóság megmentése érdekében hangzott el. Említi Magyarországot is, s amikor „a legutóbbi napok eseményei”-ről szól, egyértelműen az 1944. március 19-i német meg szállásra utal.

Az elnök semmi kétséget nem hagyott afelől, hogy a szövetségesek mindenkit felelősségre vonnak majd, akik bármilyen formában részesei lesznek a büntetteknek. Végezetül kinyilvánítja Amerika segítőkészségét mindazok iránt, akik a „náci és japán hóhérok” áldozataivá lehetnének.

Roosevelt nyilatkozatát betűhív formában közlöm:

Nem tudjuk, hogy Isztambulban kik lehettek azok a magyar antifasiszták, akik a röplap kiadásánál közreműködtek. A német és a magyar anyag technikailag hasonló kivitelezése, sőt bizonyos nyomdai megoldás alkalmazása arra utal, hogy itt talán a szövetséges hatalmak ügyét szolgáló szervezetről lehet szó.

Tény, hogy a beszédet magyarra fordították, a röplapot technikailag elkészítették, majd ismert címekre postára adták. Aligha hihető, hogy ezzel a technikával csak ezt a 6 példányt készítették volna. A szövegfordítás pal-

lérozott stílusa, a gondosan kitett magyaros ékezetek literátus ember közreműködésére utalnak.

Mi lehetett a cél a röplap kiadásával, Magyarországra küldésével? Lehet, hogy afféle riadóztatást szolgált?! Figyelmeztetni akarta a magyar zsidóságot, a közvéleményt. Akik küldték, azoknak nem voltak kétségeik a jövő felől, s tudatában voltak az itthoniakra leselkedő veszélyeknek.

A levelet április 26-án adták fel Magyarországra. Éppen aznap, amikor a Minisztertanács elfogadta Jaross Andor belügyminiszter rendeletét a zsidók kényszerlakhelyre történő költöztetéséről, a gettózásról. Két napra rá pedig már el is indult Kistarcsáról Auschwitzba a deportáltakat szállító első vasúti szerelvény.¹¹

A tömeges tragédia kezdetéig már csak röpke két hét volt hátra.

Roosevelt elnök itt közölt nyilatkozata¹² még egy másik alkalommal is szerepet kapott a magyar történelemben. Már jórészt véget ért a vidéki zsidóság deportálása, s közvetlen veszély fenyegette a budapestieket is, amikor minden korábbinál messzehangzóbban tört fel a nemzetközi tiltakozás.

Június 25-én XII. Pius pápa fordult üzenettel Horthyhoz, beavatkozását kérve az üldözött zsidók érdekében. Másnap, VI. 26-án az amerikai érdekeket képviselő Maximilian Jäger svájci követ átadta Arnóthy-Jungert Mihály külügyi államtitkárnak az USA, közelebbről Rooseveltt tiltakozó jegyzékét. Az amerikaiak ennek olyan nagy fontosságot tulajdonítottak, hogy külön is értesítést kértek a jegyzék átadásának napjáról, órájáról.¹³

Az amerikai jegyzékhez mellékeltek az elnök március 24-i beszédének rövid foglatát.¹⁴ Ezzel a legfelsőbb szintű magyar vezetésnek is tudomására hozták, hogy a bűnösöket felelősségre fogják vonni. Roosevelt nagyon határozott volt. „Nemcsak a humanitásra, a fegyverek erejére is támaszkodom” – közölte a jegyzékben, amely Budapest és a magyar városok bombázásával fenyegette meg a Sztójay-kormányt.¹⁵

Roosevelt komoly figyelmeztetést tartalmazó demarsa döntően befolyásolta az aznapi (VI. 26.) koronatanács és a másnapi minisztertanács állásfoglalásait. Horthy a koronatanácsban már határozottan kijelentette: „A budapesti zsidók deportálását pedig szüntessék be!”¹⁶

Az amerikai és a brit külügyminiszter tiltakozásai, a semleges hatalmak protestálása, majd V. Gusztáv svéd király Horthyhoz intézett személyes levele (1944. VII. 1.) nyomán a zsidóság sorsában – időlegesen – enyhülés állt be. Tervek készültek pl. a kivándorlás elősegítésére.¹⁷ Jellemző az ország korlátozott szuverenitására, hogy a szándékolt lépésekhez külön is kikérték „a birodalmi kormány állásfoglalását.” Pedig az aligha lehetett kétséges. A Roosevelt-jegyzékre adott válaszban is jelezték, hogy ők ugyan készek a deportáltakok leállítására, de „ehhez a németek hozzájárulása is szükséges.”¹⁸

A történetek teljességéhez tartozik, hogy az amerikai elnök azokban a napokban még egy újabb alkalommal is felemelte tiltakozó szavát. 1944. VII. 31-én üzenetet küldött azon nagygyűlés résztvevőikhez, akik New York-

A GONDOLAT KÖNYVKIADÓ AJÁNLATA

DUNA-VÖLGYI BARÁTSÁGOK ÉS VITÁK

Jászi Oszkár közép-európai dossziéja

A kötetben szereplő írók Jászi Oszkár és szomszéd országokbeli publicisták, politikusok kapcsolatait, dialógusait, vitáit, a térség problémáiról alkotott véleményét és megoldási javaslatait mutatja be cikkek, levelek és naplórészletek segítségével. 150,- Ft

George, Henry:

MUNKA, HIT ÉS FÖLD

A múlt századi társadalomtudós XIII. Leo pápa enciklikájára válaszoló írása a földtulajdon szenvedélyes védelme. Világszerte nagy hatású adóelméletét a Franklin Társulat 1920-ban megjelent kiadásának reprintjeként, II. János Pál pápa magyarországi látogatása alkalmából adja közre a kiadó. 138,- Ft

Mahler-Werfel Alma:

FÉRJEIM, SZERELMEIM

A legendás szépasszony regényírókat is megszegyenítő erejű naplójából megismerhetjük a század elejének olyan jelentős művészeit, mint Gustav Mahler, Oskar Kokoschka, Franz Werfel és Walter Gropius, akik mind férjei voltak a rendkívüli hölgynek, valamint eseményekben és fontos emberekben gazdag hosszú élete révén még számos hírességet és a tragikus kort is. 298,- Ft

Singer, Isaac Bashevis:

SZERELEM ÉS SZÁMŰZETÉS

A Nobel-díjas író megrendítő önvallomása gyermek- és ifjúkoráról. A szegény rabbi fiának lebilincselően érdekes lélekrajza egyúttal a század első harmada lengyel-orosz zsidóságának világát is megeleveníti. Talán még ennél is érdekesebbek azok a fejezetek, amelyek az ifjú író meggyökerezéséről beszélnek az Újvilágban: Kanadában és az Egyesült Államokban. 288,- Ft

Joannes, Fernando:

A ZSIDÓ VALLÁS

(A világ nagy vallásai sorozat)

A népszerűen, de tudományos igénnyel megírt, gondosan illusztrált kötet bemutatja a zsidó vallás lényegi jegyeit, Izrael népének történetét. 120,- Ft

Randolph, L. Braham:

A MAGYAR HOLOCAUST I-II.

Rendkívüli kedvezménnyel, 980,- Ft helyett 490,- Ft-ért kínálja a Kiadó.

A monumentális munka legérdekesebb fejezetei, csekély rövidítéssel a Kiadó Terep sorozatában jelent meg. 180,- Ft

A kötetek megrendelhetők vagy személyesen megvásárolhatók a Gondolat Kiadó Terjesztési Osztályán: Budapest, VII., Erzsébet krt. 5. I. emelet. Levélcím: 1368 Budapest, Pf. 25.

ban a magyarországi zsidóság üldözése ellen tiltakoztak. Roosevelt hangoztatta: „Még egyszer figyelmeztetem azokat, akiket illet, hogy azok, akik ezen embertelen cselekedetben részt vesznek, nem fogják elkerülni büntetésüket.” Itt tehát újra visszatért a március 24-i beszéde alapgondolatahoz.

A hírt az MTI sokszorosított bizalmas rádiófigyelő szolgálata tette közzé, így bizonyára eljutott a felelős kormánytényezőkhöz is.¹⁹

A történelmet szerető és értő ember gyakorta találkozik azzal a varázslattal, amelyet az elmúlt korok forrásainak kézbevétele jelent. Az írásokban megelevenedik a múlt, emberek, életek, sorsok tűnnek elő, amelyeket bizony gyakran megtépáz a történelem. Így voltam ezzel én is, amikor felnyitottam az isztambuli borítékokat. Bennük háromréthajtott, jelentéktelen röpiratok voltak, amelyek mögött mégis világpolitikai horizontok látszóttak, s egy egész nép tragédiája sejlett fel. Roosevelt dokumentuma szép példája a politikai felelősségvállalásnak, az államférfi határozottságának. Nemes ügyet, emberi életek megmentését szolgálta. Minden tiszteletünket megérdemli! Ideje, hogy a magyar történetírás is felismerje az amerikai elnök 1944-es bátor kiállításának nagyszerűségét. Hiszen a korabeli négy demars – a pápa, az elnök, a Vörös kereszt és a svéd király tiltakozása – közül az ő szava volt a legeredményesebb, a legnagyobb súlyú.

JEGYZETEK

1. R. L. Braham: *A magyar Holocaust* II. Gondolat. Budapest, 415. old.
2. Uo.
3. Jenő Lévai: *Abscheu und Grauen vor dem Genocid in aller Welt ... Diplomatic Press*. New York-Toronto, 22. old.
4. Braham, id. mű 415. old.
5. *Horthy Miklós titkos iratai*. Szerk.: Szinai Miklós, Szücs László. Kossuth Könyvkiadó. 1963. 425. old.
6. Braham, id. mű. 416. old.
7. Megjelent: *The New York Times*, 1944. III. 25.
8. *Vádirat a náciizmus ellen* I. MIOK kiadása. Budapest, 1958. 45. old.
9. Braham, id. mű. II. 444. old. 176. jegyz.
10. Jelzete: Országos Levéltár. K-149, BM. 1944. 274. csomó. 1-1100-12833 fasc.
11. Braham, id. mű. I. 441. old.
12. Lévai két helyen is arról ír, hogy Roosevelt 1944. március végén is rádiószózatban hívta fel a keresztény magyar családokat a zsidók megsegítésére. (Lévai Jenő: *Fekete könyv*. Officina, 165. old.) *Zsidósors Magyarországon*. Magyar Téka, 209. old. Kérdéses, hogy ez a felhívás nem azonos-e az 1944. III. 24-ivel.
13. Lévai: *Zsidósors ...* id. mű. 211. old.
14. Lévai: *Abscheu ...* id. mű. 199. old.
15. Lévai: *Zsidósors ...* id. mű. 211. old.
16. Uo. 221. old.
17. Uo. 222-224. old.
18. Uo. 224, 211. old.
19. *Vádirat*, id. mű. III. 327. old.